

Ratne priče

Otok Vis nas je sve zaokupiro.

— Vis... što ćemo tamo, na njemu nema švaba. Odmarati? Ne! Jer topovi još gruvaju. Utvrđivati ga! A zašto?

Tako je započeo partizanski život na tom otoku u ratnoj 1944. godini. Malo je bilo onih koji su u početku vidjeli veličinu komandantove odluke. Ali njena vrijednost je za kratko vrijeme zablistala.

Partizanske brigade i nešto savezničkih komandosa već su na otoku. Nečujno, bez mnogo riječi i komentiranja, kao što to inače bijaše u ratu, danonoćno se radi. I tako je komandantova odluka u odbrani Visa postala stvarnost.

— Odlazak naših rukovodećih organa na otok Vis imao je značaj naročito zbog toga što se rat primicao kraju i što je bilo poduzeto čitav niz mjera u pogledu učvršćivanja nove Jugoslavije koja se radala u procesu oslobodilačke borbe...

To su bile riječi Vrhovnog komandanta, to je i smisao odluke o odbrani Visa.

I Vis je postao, kako su to borci, njegovi branioци, zapisali u kamenu, drugi Kronštat.

Danonoćno se radilo. Utvrđivanje, smještaj bolnica, povećanje zbijega, borbeno osposobljavanje partizanskih jedinica, primarni su zadaci boraca i rukovodilaca. To su bili veliki zadaci, neposredno i lako izvršavani jer je vladala jedinstvena volja i želja i vojske, i naroda, i »Jonićeve« radne čete. A barba Ive osamdesetogodišnjak, jedan od najstarijih Višana koji se sjećao austrougarske flote i njene bitke kod Visa tada je govorio:

— Mi smo Višani uvijek bili jedinstveni. Možda nas je na to vodila i naša bogata historija... Starac zatim duboko uzdahne, kao da se nečega teškog, ali gordog prisjeti, pa nastavi: Moj lijepi Vis, otok vinograda, maslina, ribara, lijepih uvala, špilja uvijek je bio na udaru. Nije mirovao ni 1811. godine kada su se na moru sukobile francusko-talijanska i pobjednička engleska flota. A gorio je i 1866. kada je austrougarski admiral Tegetov pobijedio talijansku flotu,

koja je došla da ga osvoji. A sada, postaje bastion slabode...

Kad god je imao malo vremena, uvijek je komesar Ljuban želio popričati sa starcem koji je bio oличење viškog mentaliteta, veliki patriota i čovjek otočkog, pomorskog ambijenta. Komesari su u NOB, poznato je, imali veoma složene zadatke: stvaranje jedinstva volje i akcije, podizanje borbenog morala na liniji postizanja ciljeva i pobjede naše revolucije. A ovdje na ovom malom otočiću, koji iz daljine naliči na neki golemi brod, njihova je uloga bila još veća.

Svi smo željeli i sa nestrpljenjem očekivali kada ćemo krenuti u desant na neki otok. Ovdje je trebalo planski sprovesti obuku i vaspitanje, obezbjeđivati vrhovno rukovodstvo i utvrđivati svaki kamen viške obale, brinitu se za zbijeg i bolnicu, a onda i pravilno uspostaviti odnose sa saveznicima jer šatori su bili blizu jedni drugih...

A dani su prolazili i nisu bili prazni...

Bogat je bio repertoar na ovoj tvrđavi partizanskoj. Rat je bio. Jasna i kratka naređenja.

— Jedan vod uputite za obezbjeđenje bolnice... Dru-gim vodom obezbjedite zbjeg koji je došao s Hvara i Bra-ća... Trećim obezbjedite logor!

A u popodnevnim časovima održavala se najčešće vo-jno-politička nastava.

A onda takmičenja, izdavanje zidnih novina, četnih i bataljonskih listova, razonode i šale.

* * *

Bio je konac decembra 1943. godine kada je veća grupa teških ranjenika i tifusara prebačena na otok Vis. Puhao je gregolevanat koji je otoku davao umorni izgled. A crno-bijeli oblaci koji su se nisko kretali nisu dali prolaz sunčevim zrakama da bar one unesu malko svježine u tvrđavu slo-bode... Kao da sve tuži nad borcima, proleterima koji u teškim ranama umiru.

I komesar Devčić se tada nalazio u bolnici kao tifušar. Ostao je u životu mada se tome nitko nije nadao pa ni li-ječnici koji su nad njima danonoćno bdjeli.

— Idemo malo posjetiti ostale drugove — rekoh više u šali jer smo bili vrlo slabi, težili smo oko 40 kilograma, sami koster.

— Pa mogli bismo već malo prohodati — odvрати on ozbiljno.

— Da, ali ipak bih to ostavio za drugi dan — na to će Nikola više u šali jer još nije bio pokretan.

A onda jednog januarskog dana krenuše po bolnici u posjet svojim ratnim drugovima. Bili su to uzbuđljivi trenuci. Mnoge nisu našli u bolničkim krevetima. Neke su našli vedre i skoro zdrave. A neke ni prepoznali nisu. Ostali su bez noge, bez oka, bez ruke, a bilo je i takvih koji su i umom skrenuli.

— Dajte mi pištolj! — vikao je jedan borac čija je glava bila uvezana krvavim zavojem...

Bolničarka ga je tješila i pomagala mu ne bi li mu bolove i patnje ublažila.

— Ubij me! Nikada više neću gledati svojim očima, u agoniji je vikao...

To je bio jedan od njegovih drugova, čovjek čije je troje djece ostalo u popaljenom domu tamo negdje iza Mosora. Bolovi su ga razdirali. Rukama je tražio pištolj. Želio je što prije da završi patnje. A ona, bolničarka, uvjeravala ga je i pomagala mu iako je znala da se nalazi na ivici smrti...

A malo dalje ispred hirurškog odjeljenja sreli smo sed-mogodišnjeg mališana Antu sa Braća. Ranjen je bio prilikom bombardiranja otoka. I evo jedva je ostao živ... Bez jedne je noge.

— Kako se osjećaš Ante? — ćupitali smo ga.

Dobro! — odgovori mališan uz lagani osmijeh koji je govorio o surovostima rata, o patnjama blijedog i izranjenog dječaka.

U jednoj drugoj hirurškoj sobi naišli smo na jezovite prizore.

Na krevetu je ležala žena, borac proleterske brigade. Bila je u devetom mjesecu trudnoće. Ležela je nepomično,

Sa političke nastave na Visu

isprpljena. Dvojake bolove je imala, porođajne i bolove od-rezane noge...

A onda se nakon nekoliko sati mučenja rodilo dijete. Nenad su mu dali ime. Ali, dijete nije osjetilo majčinu to-plinu ni očevu brigu. Majka je pola sata kasnije, nakon što je Nenad ugledao svijet, podlegla ranama. A otac je po-ginuo u jednom od desanata koje su izvodile udarne brigade s otoka Visa.

U odjeljenju broj 5, u jednoj povećoj prostoriji susreli smo grupu bolničarki koje su razgovarale. Bile su zabrinute ovog trenutka više nego obično. Teško bolesna partizanka Ljubica sve ih je zaokupirala. Plavuša, blagih očiju i puna mladosti bila je lakše ranjena, a onda je umom skrenula. Bila je potresena smrću partizana kojeg je voljela. Zato je u agoniji duševne rastrojenosti neprekidno ponavljala:

— Kalvarijo... kalvarijo...

Vikala je uz ritam tupih udaraca tijela o slamnjaču i gledala kroz prozor kao da očekuje dragog.

Tako je bilo tih ratnih dana na Visu...

* * *

Gotovo svakog dana na ovom otoku, sad iz moje čete, sad iz neke druge udarne jedinice iskrсне po koji veći do-gadaj. A nisu izostavljene, iako je bio rat, ni razne duhovite šale i zanimljivosti.

Jednom smo imali političku nastavu. Bila je riječ o fašizmu i njegovoj ideologiji. Kao i obično, nakon izlaga-nja borci su diskutirali i postavljali pitanja. Ali ovog puta komesar je čitao i neka pisma zarobljena od hitlerovaca.

— Druže komesare, — upita borac Drago, zašto švabe ovako postupaju s našim ljudima?

— Zašto postupaju... Hm... komesar će neodređeno, pitaš li što ti nije jasno ili zbog nečeg drugog?

Drago je zamišljeno pogledao, a onda, želeći da priguši svoje uvrijeđene osjećaje, suznim očima reče:

— Nijemci su mi premlatili majku i... umrla je...

— Eto, druže komesare, to vam je fašizam — onako bez pitanja upade Suštić koji je na jednom prošlom politič-koj času bio kritikovan što ne diskutira.

— Da, da, to je fašizam — reče komesar, ali nije to dovoljno znati da bismo sagledali svu veličinu njegovih ne-ljudskih postupaka.

— Ja o tim vragovima ne znam govoriti, ali znam u njih pucati — na to će Šećer.

— Slušajući ovaj razgovor, javio se za riječ Drago, jedan od najboljih boraca u četi. Bio je kolos od čovjeka. Mitraljezac. Tako je jak da je bacač i mitraljez nosio neko-liko kilometara bez smjene.

— Meni je, druže komesare, najteža politička nastava reče on. Dok ne progovorim, čini mi se, nešto znam reći, a kad počnem onda mi grlo stegne neki grč i nikako ne ide...

— Nitko se nije govornik rodio... A i ne traži se ni od koga da bude govornik i da mora sve tečno da priča. Važno je da shvatimo suštinu tema koje obrađujemo i da o njima pričamo kako to znamo, svojim riječima.

Zatim je radi uvjerljive ilustracije, pročitao neke izvo-de iz zarobljenih pisama koja su švabe slali svojim roditel-jima. Čitao je:

— Kod nas je sada započelo vražje kolo. Ja sam već dva puta imao sreću od tih prokletih partizana koji su naša nesretna sudbina, a protiv kojih ništa ne možemo učiniti... (podoficir Potzembach)

— Pošta je bila opet prekinuta jer su partizani opet jednu željeznicu, koja ovamo vodi, digli u zrak. Mi sjedimo na buretu od baruta koje će jednog dana sigurno eksplodirati. Tko onda sa cijelom kožom prođe, taj može o sreći go-voriti... (Podof. Pfeifer)

— Danas sam razgovarao s jednim koji je bio u pret-hodnici onda kada smo putovali preko jednog brijega. Pri-čao mi je da su samo u jednom danu imali 60 mrtvih i preko 70 ranjenika. A 27. IX na putu za Bihać raspršena je čitava kolona i partizani su tada spalili i zarobili 27 automobila. Tuku sa svih strana i najednom te nestane da i sam ne znaš kako. (Martin Kogler)

— Nalazim se tamo gdje je svijet daskama pregrađen. Nigdje nisi siguran. Na svako pedeset metara čeka te parti-zan. Nadam se da će rat brzo svršiti, inače, ja ću, bogami,

poludjeti. Kod nas se sada šteti, čak i u hrani . . . (Neil Johan)

— Takav je bio njihov moral — reče komesar. Dakle, kako vidite, oni postepeno idu u provaliju. Njihov je poraz neminovna. Snage progresa moraju pobijediti.

* * *

Nakon jednog skojevskog sastanka na kojem su bili kritikovani neki omladinci, među borcima se čulo:

— Opet je oštro kritikovan borac Petković: ponekad gunda na naređenje iako zadatke u borbi i na maršu dobro izvršava . . .

Petković je u četi bio zapažen. Radio je, bio je dobar borac, a volio se i šaliti. Bio je uza sve to i malo nemaran i nije se želio isticati. Razmišljajući o svojim greškama, riješio je da prođe pokraj komesarovog šatora, s njim nije volio da se susretne, pa da sam sa sobom govori kako bi ga komesar čuo.

— Nesretni Petkoviću . . . Nesretni Petkoviću . . . Nesretni . . . ponavljao je sam sebi . . .

— Šta je to s tobom Petkoviću — javi se komesar iz šatora.

— Nesretni Petkoviću . . . opet će on.

— Šta ti je, reče opet komesar. Potom je izišao iz šatora da s njim popriča.

— Bolje bi bilo da se nisam rodio — reče Petković.

— Zašto?

— Sve što uradim odmah se dozna i vama ispriča, družo komesare! Ne može se ništa od ovih škočevaca . . . Ako nisi na njihovoj liniji . . . Pa, ne znam što da radim?

— Pa što bi ti htio? O kakvoj se to liniji radi? opet će komesar.

— Kakvoj liniji — više za sebe lane Petković — pa o skojevskoj liniji?!

— Družo moj Petkoviću, kod nas u četi i u svim partizanskim jedinicama nema stotina linija. Sam vidiš da ratujemo protiv okupatora i domaćih neprijatelja. A našom oslobodilačkom borbom, već je i onima na zapadu jasno, rukovodi Partija i Tito. A skojevci, kao komunistička omladina, moraju, i kako vidiš jesu, uvijek biti u prvim redovima. Dakle, Petkoviću moj, to ti je linija. A sada ako netko ne daje sve što može i u borbi, i na maršu, i u logoru, onda ga moramo ispravljati. Jer, rat je, i moramo sve dati od sebe, pa, ako treba, i život . . .

— Tako je, družo komesare, pa i ja radim . . . Vi znate da u borbi stalno nosim kištre sa municijom . . . Znao vi dobro koliko je to teško . . . A ponekad prigovorim i nisam najvredniji, priznajem, a što mogu kada sam takav, odgovorio je Petković.

— Hm . . . na to će komesar — rat je, družo Petkoviću. Da li i drugi borci isto tako nose i municiju i mitraljez? Da li se i drugi bore i rade?

— Da, jest, družo komesare.

— Šta, onda, želiš biti u nekom privilegovanom položaju? Toga kod nas nema i ne smije da bude. I skojevci imaju pravo da te kritikuju, i tebe, i sve ostale. Ja ti isto tako mogu savjetovati da se popraviš, da primiš kritiku jer su oni u pravu . . .

— Družo komesare, promuća više za sebe Petković, okrenuvši pogled . . .

— Još nešto ti nije jasno? — upita komesar.

— Jasno mi je, družo komesare, — nastavi Petković. A onda onako, uz mali osmeh, pogleda komesara kao da mu želi nešto ispričati.

Primijetivši njegove želje, opet će upitno komesar:

— Imaš li još nešto Petkoviću?

— Sinoć mi se sanjalo — započeo je — da je svršio rat. Vidio sam kako i narod i vojska slave Dan pobjede. I ja sam se našao tamo. Ali kad je vojska prolazila kroz selo, ja sam se sklonio. Upita me tada jedan borac, moj ratni drug: »Šta se kriješ, Petkoviću?« Odgovorio sam mu da sam u onom trenutku pomislio da će me za one moje pogreške skojevci kritikovati i iz stroja netko reći:

— Smjena kištre!

— A ja sam riješio — nastavi on — kada završi rat da bježim od svakoga tko o ratu bude govorio . . .

* * *

Kad je Ana, bolničarka jedne proleterske čete, majske jutro 1944. godine, krenula na Lokvu zbog pranja rublja,

nije ni slutila da će imati nepredviđeni i uzbudljivi susret.

Ana je 25. maja 1944. godine, u želji da što više doprinese majsom takmičenju, i u povodu rođendana druga Tita, riješila da borci njene jedinice idu u desant uredno. Zato se, s još nekoliko drugarica, u samu zoru, našla na ovoj Lokvi u kojoj, kako kažu Višani, ima vode i zimi i ljeti.

Radeći, one su razgovarale o ratu, ranjenim drugovima . . .

Ali bilo je i šaljivih dijaloga. Pogadali su čija je koja košulja. I u odgovorima nisu griješile. Jer, već su znale, tko je mitraljezac, bacačlija, tko najviše nosi kištre . . . Naravno, utvrdile su po tome na kojem je mjestu odjeća bila najzamazanija.

I dok su one ovako toplo međusobno razgovarale, u neposrednoj blizini pojavi se jedna pionirka.

— Dobro putro — pozdravi.

— Dobro jutro, djevojčice! — odgovorile su bolničarke.

Pionirka Ljubica se približila s očitom željom da sa grupom omladinki, ratnica intimo popriča.

Ljubica je tek u desetoj godini. Djelovala je veoma uredno: Začešljana je i pristojno obučena. Reklo bi se da je dobro zbrinuta . . .

— A kako si ovdje dospjela? opet je upita Ana.

— U radnoj sam brigadi »Ante Jonića« — započela je pionirka svoju istinitu i dirljivu priču. Na Vis sam došla s grupom zbijega iz primorja. Pobjegli smo da nas Nijemci ne ubiju. A zatim je, dječjim uzbuđenjem, prestala da govori. Primijetivši da se u djevojčici nešto lomi i razgara, bolničarka je upitom pokrene:

— A gdje su ti roditelji?

Nije odmah odgovorila jer je stegla tuga i plač je navirao. Otac i brat su u partizanima. Majku su joj švabe ubili . . .

Ana joj je prišla, toplo je zagrlila i poljubila. Željela joj je pomoći. Jer, obje su nemirne zbog iste sudbine. Dala joj je keks što je u torbi imala pa je upita: A što si sama otišla iz brigade?

— Ne mogu spavati . . . ne daju mi raditi pa sam pobjegla da razgovaram s partizanima.

— A što bi htjela? — upitno će Ana.

— Željela bih razgovarati s komesarom, da me primi u proletersku brigadu . . .

— Vidi je, s osmehom će bolničarka. — I to baš u proletersku? Pa vidiš da si još dijete. Tebe moramo čuvati jer ćeš nam sutra trebati. Zato je najbolje da budeš u radnoj brigadi ovdje, na Visu. Oni te, kako si i sama rekla, dobro paze, a u tom kolektivu imaš i mogućnosti i za učenje . . .

Ovaj topao razgovor, pun ljudske brige i osjećaja, na pionirku Ljubicu snažno je djelovao. Kimmula je glavom, a onda je rekla: »Hvala vam na savjetima, ali dozvolite mi bar da vam pomognem prati rublje i kuhati, željela bih naučiti i zavijati rane partizanskim borcima.

— Imat ćeš i za to vremena Ljubice. Sada budi dobra i idi u četu »Ante Jonića« jer te tvoji drugovi sigurno očekuju.

Specijalni vod partizanskih boraca na Visu. Imao je zadatak: obezbjeđenje razgovora Tito — Subašić

Nemirno dijete se zagledalo u košulju što je bila bačena preko malog zida, a onda reče:

— Ono je košulja nekog mitraljesca?

— A kako to znaš, Ljubice?

— Znam, jer je zamazana na desnom ramenu. A onda je stala kao okamenjena. Zagledala se . . .

— Imala sam brata — započela je onako djetinjski uplakana. Bio je mitraljezac u Biokovskom odredu, pa u brigadi. Prala sam mu i ja košulju koja je najzamazanija bila na ramenu. A par dana prije nego što smo pobjegli iz primorja donijeli su drugovi njegovo rublje. Bilo je zamazano i k tome krvavo. Ranilo ga je smrtno u gornji dio tijela . . .

Bio je to trenutak čudnog nemira. Djevojčica je željela nekome pričati o svom djetinjstvu, o biokovskim partizanima, o čarapama koje je za njih prela, o zamazanoj košulji, o majci i o krvavoj košulji svoga brata i vijestima kako je podlegao ranama . . .

Zato je bila nemirna. Zbog oduzetog djetinjstva, krvave košulje i . . .

* * *

A 10. juna 1944. godine, poslije njemačkog neuspjelog desanta na Drvar, kada se na Visu nalazilo vrhovno rukovodstvo, u štab brigade je došao kurir sa naredjenjem:

— Odredite nekoliko drugova, komesara i zamjenika, članova Partije i Skoja koji će biti na raspolaganju za

Radionica XXVI dalmatinske udarne divizije na Visu
1944. godine

obezbjeđenje razgovora Tito — Subašić. Odmah ih uputite u štab divizije . . .

Već sutradan sakupilo se dvadesetak omladinaca pred štabom divizije.

Njihov zadatak bio je veoma ozbiljan.

Na nekoliko mjesta izvršili su specijalne zadatke. A o karakteru razgovora, posebno o Subašićevoj »mišiji«¹ bili smo djelomično upoznati. Pošto su bili poznate namjere Subašićeve delegacije ali i stav našeg Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta, ova grupa partizana je željela da je jednog dana obiđe i sam Subašić. I jednog poslijepodneva Subašić dođe u partizanski šator. U želji da čujemo šta to hoće izbjeglička vlada postavili smo mu nekoliko pitanja.

— Kako radio iz Londona može da govori da oslobodilačkom borbom u Jugoslaviji rukovodi kralj Petar kad mi koji lijemo krv u borbi protiv okupatora znamo da je ustanak u Jugoslaviji podigao drug Tito i Komunistička partija — upitao je partizan Jakov.

— Informisani smo da je nosilac borbe Draža Mihajlović i da je uz njega narod, odgovorio je malo zbunjeno Subašić.

Ovakav odgovor Subašića je, očito se vidjelo, prenerazio grupu partizanskih boraca, a onda će jedan:

— Četnici su svirepo mučili, a zatim ubili moga brata, od 11 godina i majku, pa bih želio od vas čuti, gospodine Subašiću, šta vi o tome mislite? A evo, pogledajte i ovu fotografiju, kako četnici neljudski, puškama i noževima tjeraju grupu seljaka, — dodao je Jozo, stari borac sa Sutjeske.

— Grozno je to — kratko je odgovorio Subašić, brišući znoj s lica i oborena pogleda.

— Na Zapadu, među izbjeglicama govori se da se četnici bore za novu Jugoslaviju. Da li biste nam mogli objasniti protiv koga se bore, kada su snažne i nepobitne činjenice da se zajedno sa Nijemcima i ustašama bore protiv narodnooslobodilačkog pokreta, protiv svog naroda — postavio je pitanje drug Pero. Zatim mu je pokazao fotografiju sa jedne pijanke na kojoj se vide zagrljeni Nijemci, četnici i ustaše.

Klimajući nemirno glavom rekao je: »Vidim da smo neobaviješteni o mnogim događajima u Jugoslaviji. Nastojat ću da na povratku budem istiniti tumač događaja, a potom se nervozno okrenuo prema malom šatorskom prozorčiću kao da mu je ponestalo zraka.

I tako je završio ovaj susret iz kojeg se bar djelomično vidi kakvim se trnovitim putevima probijao glas istine o NOB-i Jugoslavije. I on je, na ovom otočiću, tvrđavi partizanskoj, dobio odjek pobjede.